

Pomogáts Béla

Bánffy Miklós búcsúja a monarchiától

Bánffy Miklós háromrészes regénye, az öt kötetben, közel ezerhétszáz lapon közreadott *Erdélyi történet* a romániai magyar irodalom első korszakának legjelentősebb szabású elbeszélő vállalkozása. Elkészülése, megjelenése maga is közel egy évtizedet fog át: a *Megszámláltattál* 1934-ben, az *És híjjával találtattál* 1937-ben, végül a *Darabokra szaggattatol* 1940-ben hagyta el Kolozsvárott az Erdélyi Szépműves Céh nyomdáját. Hatalmas prózai alkotás, nemcsak kivételes terjedelme, hanem epikai anyagának sokrétűsége, a lapjain megvalósuló írói szándék következtében is. Bánffy Miklós a Ferenc József-i Magyarország arisztokráciájának életrajzát írta meg, számot adva a társadalmi piramis csúcsán elhelyezkedő osztály életmódjáról, politikai magatartásáról, kultúrájáról, ízléséről, szokásairól, egyszersmind az öszeomlása felé sodródó történelmi Magyarország utolsó éveiről.

A regénytörténet egy évtizedet ível át: 1904 és 1914 között, történelmi értelemben mindenképpen válságos évtizedet, amely során olyan, a regényben is megörökített események jelezték a hanyatlás menetét, mint a kiegyezés óta folyamatosan kormányzó Szabadelvű Párt felbomlása, az ellenzéki koalíció választási sikere, majd kormányzati csődje, az 1908-as annexiós válság, a Balkán-háborúk, majd zárójelenetként a szarajevói merénylet és a kirobbanó első világháború. A monarchia és a történelmi Magyarország ebben az évtizedben indult el a végső bukás, a felbomlás felé, a hagyományos politikai vezető réteg, az arisztokrácia ekkor jutott a történelmi szerepvesztés végső állomásához. Az epikus visszatekintésnek ezért mindenképpen számvetésnek kellett lennie: nemcsak a regény jóslatokkal terhes bibliai címe és mottója árulkodik erről, hanem epikai világa is, amely szemléletesen mutatja be a történelmi Magyarország és nagyobb körben az Osztrák–Magyar Monarchia kényszerű bukását, illetve azokat a káros társadalmi és politikai viszonyokat, amelyek eleve megszabták a későbbi eseményeket.

A regénytrilógia epikus anyaga három nagyobb körben helyezkedik el, és ezeknek a köröknek az ábrázolása világítja meg közelebbről az író szemléletét. Az első kör az emberi kapcsolatok övezetét jelöli meg, részben egy szerelem, részben egy barátság történetét. A regény főhőse, Abády Bálint, akinek alakjában tulajdonképpen az író önarcképével találkozunk, az ifjúság érzelmi kalandozásai után ismét beleszeret gyermekkori ideáljába, Milóth Adrienne-be, aki közben a rabiátus, tébolyodott Uzdy Pál felesége lett. A szerelem beteljesülésének igen nagyok az akadályai, ezek azonban csak növelik, erősítik a kölcsönös érzelmeket, s a regény hőse kétségtelenül ennek a jellemet végső próbák elé állító emberi kapcsolatnak a következtében lesz érett, felnőtt személyiség, aki mostoha körülmények közepette

is képes kitartani a maga választotta eszmények mellett. Az ő jellembeli szuverenitásának ellenképét Gyerőffy László szomorú sorsa mutatja, az igen tehetséges zongoraművész Abády unokatestvére és jó barátja –, s kettejük kapcsolatának történetéből is a regényhős jellemének fejlődésrajza bontakozik ki. A regény kettős lelki történetének elbeszélését a századforduló irodalmának egy-egy jellegzetes epikus hagyománya alapozza meg; a szerelmi történet a késő romantikus regény, Gyerőffy elzúllásának realista színezetű rajza az „oroszos” elbeszélő irodalom ábrázolásmódját követi. A két írói megoldás közül kétségtelenül az „oroszos” realizmus hagyományainak átvétele jelentheti a regénypoétikai tekintetben korszerűbb változatot. A regénytörténetnek ez a rétege a századvég és a századforduló elbeszélő irodalmának azt a lélektanilag árnyalt, ugyanakkor erősen kritikai ábrázolásmódját követi, amely Petelei István, Thury Zoltán vagy Török Gyula műveiből ismerős.

Az epikus anyag második köre az erdélyi és a magyarországi arisztokrácia életmódját felidéző állóképek sorát mutatja. A kaszinói összejövetelek, táncmulatságok, a nagy családi ebédek, a pesti lóversenyek, a felvidéki és erdélyi vadászatok hiteles, élményszerű rajza egy hagyományok és szokások által teljes mértékben szabályozott egykori életforma benső rendjét, emberi levegőjét idézi fel az olvasó előtt. Illés Endre a regénytrilógia „pótolhatatlan betéteiről”, „egy új, megsokszorozott, huszadik századi, az eredetinel színesebb és dúsabb Apor Péter-freskóról” beszélt. Valóban az *Erdélyi történet*be szőtt gazdag életképek az erdélyi emlékirók: Apor Péter, Bethlen Miklós, Cserei Mihály memoárjainak epikai hagyományát keltik életre, a magyar elbeszélő irodalom múltjának egy igen érdekes, értékes fejezetéhez kapcsolva vissza a századforduló bizony ma már fakóbbnak tetsző elbeszélő törekvéseit. Az epikus freskóvá összeálló életképek mutatják Bánffy Miklós nagyszabású művének legjobb értékeit, egyszersmind az író tehetségének igazi karakterét: a festőiséget, a dekorativitást.

A kettős érzelmi történetet, illetve az arisztokrácia életének leírását egészíti ki az epikai anyagot minduntalan átszövő politikum: az erdélyi regionális politikai élet, a magyar országos politika, illetve az európai nagypolitika eseményeinek és konfliktushelyzeteinek bemutatása, illetve azoknak az intézményeknek - a megyegyűléseknek, a Nemzeti Kaszinónak, a szabadelvű pártkörnek, a budapesti országgyűlésnek a rajza, amelyeknek zárt köreiben lezajlanak a politikai csatározások, viták és intrikák. Az *Erdélyi történet* mint politikai dokumentumregény elsőrendű érdeklődésre tarthat számot, minthogy az író személyes tapasztalatai nyomán idézi fel az 1905–1906 körüli pártharcokat, a koalíciós kormányzat balfogásait, a monarchia vezető köreinek külpolitikai elképzeléseit és belső hatalmi küzdelmeit. Ezek a politikai mozzanatok és publicisztikus betoldások az írónak arra az 1932-ben közreadott *Emlékeimből* című memoárjára utalnak vissza, amelyben Bánffy

az 1916-os királykoronázás történetét, illetve az 1919-es nyugat-európai emigrációjának tapasztalatait beszélte el.

Az emlékirat műfaja régi erdélyi tradíciókat követ, ennek a műfajnak is megvan a maga „irodalomszociológiai” és „formatörténeti” hagyományai. Általában akkor készültek ezek az emlékiratok, midőn szerzőjük már megvált attól a szereptől, amelyet a közéletben betöltött; formájukat ezért az utólagos számadás, a jövőnek szóló vallomás és tanúságtétel alakította ki. Az emlékeit rendezgető író vagy államférfi életének és munkájának végső összegezésére készült, cselekedeteinek magyarozatát, esetleg „mentségét” vetette papírra, az önéletírás ezért sohasem az utókor hálás emlékezetét vette célba, inkább a lelkiismereti tisztázás jegyében formálódott: lezárt egy közéleti pályát, számot vetett a történelmi tapasztalatokkal, emellett az egész erdélyi magyarságnak szolgált hiteles beszámolóval és eligazítással: az utókor elé kívánta tárni a tapasztalatok értelmét, tanulságait. Valójában Bánffy regénytrilógiájának politikai cselekménye is ilyen emlékirat: egy történelmileg lezárt korszak súlyos tanulságait foglalja össze, egy politikai vezető réteg és egy államrendszer szükségszerű bukásának állomásait világítja meg; ennyiben a néhány esztendővel korábban papírra vetett *Emlékeimben* bemutatott történelmi események előtörténetének is tekinthető.

A történelmi számvetés eredményességét az alapozta meg, hogy Bánffy mintegy „kettős nézőpontból”: egyszerre közelről és távolról tekinthette át a monarchia, illetve a régi Magyarország bukásának előtörténetét. Közelről: minthogy jól ismerte az erdélyi regionális politikát; mint Kolozs megye országgyűlési képviselője, 1906 és 1910 között Kolozsvár és Kolozs megye főispánja és mint az erdélyi hitelszövetkezetek, valamint az Erdélyi Gazdasági Egylet egyik vezetője, igen mélyen láthatta át Erdély gazdasági, társadalmi és politikai életét, s közvetlenül ismerhette a megoldásra váró súlyos gondokat. Ugyanakkor széles körű nemzetközi áttekintése is volt: fiatalkorában a földművelési minisztérium által szervezett külföldi gazdasági szaktudósítói hálózat berlini kirendeltségén dolgozott, később országgyűlési képviselőként gazdaság- és külpolitikai kérdések foglalkoztatták, átfogó ismereteket szerzett a monarchia európai helyzetéről, általában a világpolitika alakulásáról, és mint ismeretes, 1921 áprilisától 1922 végéig ő volt Bethlen István kormányának külügyminisztere, aki igen nagy szerepet töltött be a konzervatív hatalmi rendszer külpolitikai konszolidálásában. Például az ő munkájának eredménye volt az, hogy Magyarország népszavazás révén megtarthatta Sopron városát. E „kettős nézőpont” – a közeli és a távoli, a regionális és az európai jellegű – érvényesült annak a képnek a kialakításában, amelyet Bánffy regénytrilógiája adott.

Ennek a képnek a középpontjában az Osztrák–Magyar Monarchia végnapjainak szomorú és szánalmas története áll. S valóban az *Erdélyi történet* igazi „Monarchia-regény” abban az értelemben, ahogy az újabb irodalomtörténetek a „Monar-

chia-irodalom” alkotásainak tekintenek olyan költői, elbeszélői és drámai műveket, mint Rilke, Trakl, Kafka, Musil, Broch, Karl Kraus, Krleža, Krúdy vagy Kosztolányi műveit. Ez az irodalom egy nagy múltú, gazdag történelmi tradíciókra épülő közép-európai birodalom lassú hanyatlását, minden megújulásra való képtelenségét és nagyszabású összeomlását ábrázolja mitikus vagy realista eszközökkel, nosztalgikus vagy ironikus látásmóddal, nem egy esetben egy egész korszak, egy egész civilizáció, mi több, az emberiség pusztulásának előhírnökeként. Valójában Bánffy Miklós nagyregénye is a hanyatlásnak és a végső pusztulásnak a jeleneteit vázolja fel a magyar politikai élet, az országgyűlési és pártpolitikai küzdelmek, vagy éppen az osztrák–magyar politikai huzavonák keretében. Jól látja, hogy az adott politikai rendszer feltételei között, a megoldatlan és komolyan megoldani nem is akart társadalmi és nemzeti feszültségek erőterében miként bomlik fel a birodalom, és miként válnak semmivé azok a lehetőségek, azok a politikai értékek, amelyeket a nagyhatalmi lét adhatna. Hiszen Bánffy, mint az európai nagypolitikában jártas államférfi, azt is jól tudja, hogy a monarchia romjain létrejött kisállamok egyáltalán nem szolgálták a közép-európai régió politikai stabilitását, ellenkezőleg, a térség „balkanizálásának” útját nyitották meg, s az egymással küzdő nacionalizmusok megakadályozták minden olyan ésszerű kompromisszumot, amely megóvhatta volna a régió népeinek függetlenségét.

Bánffy felismeri, egyszersmind elemzi a kettős monarchia bukásának okait, az írói számvetést, amelyet végez, mindazonáltal nemcsak a tárgyilagos, oknyomozó visszatekintés jellemzi, hanem az érzelmektől mélyen áthatott történelmi búcsúvétel is. Az *Erdélyi történet* írója, aki személyes veszteség gyanánt élte meg a monarchia és a történelmi Magyarország bukását, illetve azt a történelmi sorsfordulatot, amely szűkebb hazájának, Erdélynek az életében bekövetkezett. A közép-európai birodalom hanyatlását és felbomlását ő is olyan világtörténelmi katalizmának látta, mint a „Monarchia-irodalom” nem egy képviselője, például Az *emberiség végnapjainak* végeérhetetlen tragédialáncolatával birkózó osztrák Karl Kraus, aki talán a leginkább szuggesztív képet rajzolta meg az első világháború poklába merülő, következőképp elbukó közép-európai, valójában nagy jövőre hivatott, mert az európai integráció egy korai változatát képviselő soknemzetiségű államszerkezet pusztulásáról. A regénytrilógia zárójelenete – amely során Abády Bálint a Kolozsvár fölött emelkedő Feleki-tető magasáról letekintve elbúcsúzik szülővárosától, Kolozsvártól – ezt a katasztrofikus pillanatot idézi fel.

Az *Erdélyi történet* írója búcsút vesz a monarchiától, a történelmi Magyarországtól és a magyar Erdélytől, és mi sem természetesebb, hogy búcsúzása tragikus hangoltságú, minthogy olyan történelmi intézményektől búcsúzik, amelyek igen nagy értékeket adtak a régió népeinek. Ugyanakkor erős kritikával tekint vissza a monarchia végső napjaira, elsősorban annak következtében, minthogy a biro-

dalom létében adott történelmi és politikai értékek elkallódtak, s az önző módon politizáló „történelmi osztály” nem volt képes megőrizni sem az ezeréves magyar államot, sem a közép-európai integrációt. Bánffy Miklós az írói szemlélet kettősségével látja tárgyát. Ez a kettősség az azonosulásban és a szembefordulásban található, következményei pedig az írói világképben, illetve az ábrázolásmódban egyaránt kimutathatók. A világkép szintjén a „történelmi osztály”, illetve az általa vezetett monarchia hagyományos eszményeinek elfogadásában, ugyanakkor életmódjának kritikai elutasításában, az ábrázolás szintjén pedig abban az egymást kiegészítő nosztalgiában és ironiában, amellyel Bánffy saját társadalmi osztályáról nyilatkozik.

Az írói szemléletnek az a kettőssége, amely az elbeszélő és a tárgy viszonyában, következésképp az epikus kifejezés kettős – nosztalgikus és ironikus – intonációjában jelentkezett, Bánffy Miklós személyes helyzetére utal. Az *Erdélyi történet* írója maga is kettős kötődésben élt és dolgozott: származása és családi hagyományai, vagyona és társadalmi helyzete az arisztokráciához kötötték, személye ambíciói és emberi vonzódásai, műveltsége és közéleti magatartása viszont eltávolították ettől a rétegtől, és a reformokra törekvő liberális értelmiség szövetségében jelölték ki helyét. Elhelyezkedésének kettőssége mindenképpen erős függetlenséget eredményezett, a regénytrilógia írója független módon ítélte meg a Ferenc József-i Magyarországot (s később a Horthy Miklós-féle felemás restaurációt).

A független politikai elhelyezkedés megfelelő eszmei megalapozást kívánt, s a Bánffy Miklós által képviselt nézetek, az általa választott magatartásformák pontosan jelezték ennek az eszmei megalapozásnak a lehetőségét. A művészi hajlamokat eláruló fiatal arisztokrata a századforduló esztétizáló hitvallását fogadta el, ezt a hitvallást részben a pozitivistá filozófia tanulságaival, részben az életfilozófiák tanításával támasztotta alá. A művészi szépség iránt táplált rajongással kívánta kiszabadítani magát a származás okozta kötöttségekből, s próbálta megszerezni az áhított személyes függetlenséget. A „szépségvallás” hatékonysága mindenesetre csak korlátozott lehetett, minthogy az esztétikai világkép a lassanként háborúba és felbomlásba süllyedő magyar társadalomban már nem adhatott elég védelmet, elegendő ellenálló erőt. Ahogy a világháborút átélte egész nemzedéknek, Bánffy Miklósnak is új világképet kellett formálnia, pontosabban ifjúságának esztétizáló magatartását morálisan hatékonyabb magatartásmóddal kellett kiegészítenie (anélkül természetesen, hogy a maga esztétikai érdeklődéséről, ízléséről, nézeteiről lemondott volna). Ez a magatartásmód az erdélyi magyarság kisebbségi közéletében és irodalmában vállalt tevékeny szervező-irányító szerep következtében alakult ki, midőn Bánffy Miklós – elfogadva a transzylvanista gondolat által képviselt kisebbségi humánusmot – arra törekedett, hogy a magyar nemzetiségi érdekek szószólója, az erdélyi népek békés együttműködésének előmozdítója legyen.

Az *Erdélyi történet* regényvilágát valóban átszövik a transzilvánista ideológia tanításai, pontosabban utalások ezekre a tanításokra. Ilyen a szövetkezeti gondolat, a kölcsönös magyar–román megértés eszméje vagy a sajátos erdélyi érdekek előterébe állítása: valamennyit a politikai küzdelmekbe bocsátkozó Abády Bálint képviseli. Bánffy természetesen nem ugyanazoknak az eszményeknek a jegyében szolgáltatja meg a transzilvánista progressziót, mint a polgári radikális Tabéry Géza és Ligeti Ernő vagy a népi radikális Kós Károly és Tamási Áron, az ő gondolatrendszere a konzervatív reformizmus körében mozgott, ebben Makkai Sándor vagy Reményik Sándor nézeteivel találkozott. A transzilvánista gondolat mindenképpen alkalmas volt arra, hogy az *Erdélyi történet* írója belőle merítsen erőt és biztatást, midőn minden korábbi személyes (eszmei és politikai) függetlenedési törekvéshez képest is következetesebben távolodott el a múlttól, és alakította ki azt a sajátos nézőpontot, amelyről még belülről szemlélhető egy lezárt korszak élete, de már kritikailag mérhető és ítéltető meg ennek a korszaknak a mulasztásai és vétkei. A nagyarányú regénytrilógia a transzilván eszmék elfogadásának révén vált igazi számvetéssé, sőt leszámolássá, s az írói nézőpont eme személyes jellege következtében tarthatjuk számon Bánffy Miklós művét nemcsak a két világháború közötti magyar regény, hanem az úgynevezett „Monarchia-irodalom” megőrzendő értékei között.